

ความเป็นอนัตตาของนิพพาน

ปัญหาความเป็นอนัตตาของนิพพาน

เท่าที่ไคว้เคราะห์มาแล้ว เราได้ทราบว่ลักษณะแห่งความเป็นอนัตตา เป็นกุญแจดอกสำคัญที่จะไขประตูแห่งโลกทัศน์ของมนุษย์ให้บรรลุจุดหมายของ พุทธปรัชญา เนื่องจากว่า ทุกครั้งที่มนุษย์มีโลกทัศน์ในลักษณะที่เป็นอัตตาหรือมี ความยึดถือว่ามีตัวตนแฝงอยู่ ผลที่ไคว้รับก็คือความทุกข์อัน เป็นผลที่ตรง กันข้ามกับ จุดหมายของพุทธปรัชญา

สิ่งที่ถูกปรุงแต่ง เป็นสิ่งที่ไม่มีความคงทนถาวร เหตุผลว่าสิ่งที่ถูกปรุงแต่งนั้นยังคง อยู่ภายใต้ลักษณะแห่งความไม่เที่ยงและทนสภาพเดิมไม่ไค้ ความไม่เที่ยงและทน- สภาพเดิมไม่ไค้ยังคง เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลานั้น เป็นไปไค้เพราะ เหตุปัจจัยที่ ปรุงแต่งมัน ไม่ไค้มีอะไรที่คงที่อยู่ เบื้องหลังแห่งความเปลี่ยนแปลงนั้น กล่าวคือ ความเปลี่ยนแปลงไปของสิ่งที่ถูกปรุงแต่งนั้น เป็นไปไค้โดยไม่คงอาศัยอะไรที่คง ที่อยู่ เบื้องหลังแห่งความเปลี่ยนแปลงนั้น

เมื่ออาศัยข้อเท็จจริงที่ปรากฏคือ ความไม่เที่ยงและความทนสภาพเดิม ไม่ไค้เป็น เหตุผลยืนยันความเป็นอนัตตาของสิ่งที่ถูกปรุงแต่งหรือสังขารธรรม แต่ ลักษณะของนิพพานมีลักษณะ เที่ยงและทนสภาพเดิมไค้ตลอดไปหรือไม่เป็นทุกข์ ลักษณะ แห่งความเที่ยงและคงที่คงกล่าวนั้นชวนให้คิดว่ นิพพานน่าจะเป็นอัตตา¹ เพราะ นิพพานมีลักษณะนิจจัง (เที่ยง) สุขัง (เป็นสุข)

ที่จริงแล้วพุทธปรัชญาไม่ไค้อาจ เหตุผลจากความไม่เที่ยงและเป็นทุกข์มา ยืนยันความเป็นอนัตตา แต่พุทธปรัชญาต้องการอธิบายให้เห็นว่ ความไม่เที่ยง และ เป็นทุกข์ของสิ่งที่ถูกปรุงแต่งนั้นไม่ไค้มีอะไรที่มีภาวะคงที่อยู่ เบื้องหลังตามความ เชื่อของลัทธิอื่น ๆ และต้องการอธิบายว่ความไม่เที่ยงคงกล่าวนั้นสามารถเป็น

¹กุมรา ตาละลักษณณ์, "วิเคราะห์การเจริญสมถวิปัสสนากรรมฐาน ความแนววิชาวชิชาธรรมกาย." กัลยาณมิตร ฉบับที่ 35 (กุมภาพันธ์-มีนาคม 2533): 35-36.

ไปได้โดยไม่จำเป็นต้องมีอะไรที่คงที่อยู่เบื้องหลัง ทุกสิ่งที่ถูกปรุงแต่งนั้น เป็นไปตาม เหตุปัจจัยที่เป็นส่วนประกอบของมัน

ภาวะของนิพพานซึ่ง เป็นภาวะที่ไม่มีเหตุปัจจัยอะไรมาปรุงแต่งนั้นก็ไม่ได้ หมายความว่ามืออะไรที่พ้นจากการปรุงแต่ง ภาวะนิพพาน เป็นเพียงภาวะที่พ้นจากการ ปรุงแต่งของกิเลสคือความโลภ ความโกรธ และความหลง ภาวะนิพพานไม่มีมืออะไร ที่มีลักษณะกลม ๆ ใส ๆ ทั้งลักษณะกลม ๆ ใส ๆ นั้นก็ไม่มีอยู่ในสิ่งที่ถูกปรุงแต่ง (สังขตธรรม) มาตั้งแต่แรก เพราะการสอนว่ามีอะไรอยู่เบื้องหลังซึ่งมีลักษณะคง ที่นั้นชวนให้เกิดความยึดถือ (อุปาทาน) ทำให้มองสิ่งต่าง ๆ โดยมีความยึดถือครอบ- ครอง แสดงความเป็นเจ้าของซึ่งจะ เป็นสาเหตุสำคัญที่จะนำไปสู่ปัญหาคือความทุกข์ จุกจบของทุกข์ก็คือจุกจบแห่งความยึดถือว่ามีตัวตน, ของฉัน ดังพุทธพจน์ว่า

คุณรมาสูงกยบุตร บรรคาสิ่งที่เห็น, ไคยีน, ฐ, ทราบเหล่านี้ เมื่อใด ในสิ่งที่เห็น เธอจักมีแค่เห็น, ในสิ่งที่ไคยีน เธอจักมีแค่ไคยีน, ในสิ่งที่ ล้ม, คม, สัมผัส เธอจักมีแค่รู้, ในสิ่งที่ทราบ เธอจักมีแค่ทราบ, เมื่อ นั้น"เธอ" ก็ไม่มีควย (เหตุผล) นั้น เมื่อเธอไม่มีที่นั่น เธอก็ไม่มีที่นี่ เธอก็ไม่มีที่โน่น เธอก็ไม่มีระหว่างที่นี่และที่โน่น นั้นแหละคือ จุกจบ ของทุกข์²

คุณรพาหิยะ เธอจงศึกษาอย่างนี้ว่า "ในการเห็น ก็สักแต่ว่าเห็น ในการ ไคยีนก็สักแต่ว่าไคยีน. . .คุณรพาหิยะ นี่เป็นกรรมวิธีที่เธอต้องศึกษาเมื่อ ใดในการเห็นก็สักแต่ว่าเห็น ในการไคยีนก็สักแต่ว่าไคยีน. . .เมื่อนั้น เธอก็จะไม่มี เมื่อใดเธอไม่มี เมื่อนั้นเธอก็จะไม่มีในโลกนี้ ย่อมไม่มีใน โลกหน้าย่อมไม่มีในโลกทั้งสอง นี้แลเป็นที่สุกแห่งทุกข์³

เราจะเห็นได้ว่า การอธิบายความหมายของอนัตตาที่เป็นคุณลักษณะของ สังขตธรรม (สิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง)นั้น พุทธปรัชญาจะอธิบายในความหมาย ที่เน้นความไม่มีตัวตน ในลักษณะที่เป็นโซล อันเป็นสิ่งสมบูรณ์โดยตัวมันเอง

² ส. สพ. 18/133

³ ช. อ. 25/49

เช่น ปฏิเสธอรรถาโดยอาศัยความไม่เที่ยงบ้าง ปฏิเสธวิญญาณในลักษณะที่เป็นผู้เสวย
 ผู้แล่นไป โดยอาศัยความเกิดดับของวิญญาณที่เกิดทางอายตนะทั้ง 6 บ้าง จุดมุ่งหมาย
 ในการอธิบายความหมายของอนัตตาของสังขตธรรม ต้องการอธิบายให้เข้าใจ
 ลักษณะสากลของหลักไตรลักษณ์มากกว่าที่จะต้องการให้เข้าใจภาวะที่สุดของทุกข์
 ส่วนการอธิบายความหมายของอนัตตาของอสังขตธรรมต้องการให้เห็นภาวะของที่
 สุดแห่งทุกข์ โดยปฏิเสธอรรถาบนข้อสมมติฐานที่ว่า ความเป็นไตรลักษณ์ในอรรถา
 ความเป็นไตรลักษณ์ก็มีความทุกข์อยู่ร่ำไป (แต่ในเรื่องสังขตธรรมปฏิเสธอรรถาบนพื้นฐานว่า
 มันต้องเที่ยง) การเน้นในความไม่มีตัวตนที่เกิดจากอุปาทาน (ความยึดถือ ที่เกิด
 จากอำนาจแห่งความอยากบนพื้นฐานของกิเลสคือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง)
 เป็นการอธิบายอนัตตาที่เป็นลักษณะทางจริยศาสตร์ โดยมีความมุ่งหมายเพื่อความ
 ดับทุกข์หรือดับปัญหาของชีวิต

ความหมายของอนัตตาในลักษณะ "ไม่มีตัวตน" เราจะเห็นความแตกต่าง
 โค้งงอเมื่ออธิบายความหมายที่ตรงกันข้ามคือ "มีตัวตน" ซึ่งเกิดจากอุปาทาน เรา
 จะเห็นว่าทุกครั้งที่มีตัวตน ตัวตัวนั้นมีเพราะการปรุงแต่งของกิเลส ตัวตัวนั้นจึงเป็น
 สังขตธรรมคือ เป็นสิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัยปรุงแต่ง (เหตุปัจจัยในที่นี้คือ กิเลส)
 เมื่อตัวตัว เป็นสังขตธรรม ตัวตัวจึงต้องตกอยู่ภายใต้หลักธรรมคาของไตรลักษณ์ คือ
 ต้องไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นอนัตตา แต่เมื่อใดมนุษย์ไม่ถูกกิเลสครอบงำ, การ
 ปรุงแต่งก็จะไม่มี เมื่อการปรุงแต่งไม่มี, ตัวตัวก็ไม่มี เมื่อตัวตัวไม่มี ก็ไม่มีตัวตน
 ที่ต้องไปตกอยู่ภายใต้หลักธรรมคาของไตรลักษณ์ ความหมายของอนัตตาในลักษณะที่
 "ไม่มีตัวตน" จึงเป็นสิ่งที่มิได้ เมื่อไม่มีการปรุงแต่งของกิเลส ความหมายของ
 อนัตตาในลักษณะ "ไม่มีตัวตน" จึงไม่เป็นสังขตธรรม คือไม่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเพราะ
 เหตุปัจจัยปรุงแต่ง เพราะเมื่อไม่มีกิเลสที่จะเป็นสาเหตุให้เกิดการยึดถือหรือการ
 ปรุงแต่ง "ตัวตน" ขึ้นมาก็เท่ากับว่า มีภาวะที่ไม่มีกิเลส คือโลภะ โทสะ โมหะ
 ภาวะที่ไม่มีกิเลสนี้ พุทธปรัชญาถือว่าเป็นอสังขตะ (ไม่ถูกปรุงแต่ง)⁴ ในการ
 วิเคราะห์ในลักษณะเช่นนี้เราก็สามารถกล่าวได้ว่า อนัตตาอันเป็นลักษณะของนิพพาน
 นั้นได้ในความหมายว่า "ไม่มีตัวตน" เป็นอสังขตธรรมคือ เป็นสิ่งที่มิได้โดยไม่มี

⁴ ส. สพ. 18/674-5, 685-6

การปรุงแต่ง (ควยกิเลส) เพราะทุกครั้งที่มีการปรุงแต่งควยกิเลส จะมี "ตัวฉัน" อยู่เสมอ แต่ในทางตรงกันข้าม ทุกครั้งที่ไม่มีการปรุงแต่งควยกิเลส "ตัวฉัน" ก็ จะไม่มีควย

อนัตตาในความหมายว่าไม่มีผู้บังคับ

ที่จริงแล้วความไม่ยึดถือว่ามี "ตัวฉัน" หรือ "ของฉัน" จะเกิดขึ้นไม่ได้ ถ้ายังมีความเชื่อว่ามีตัวตนหรือโซล เพราะความไม่ยึดถืออันนั้น เป็นผลพลอยได้ที่จะ เกิดตามมาเมื่อบุคคลมีความเชื่อว่ามีตัวตน ฉะนั้นในการแสดงธรรมของพระ- พุทธองค์จะวิเคราะห์ให้คนฟัง เลิกเชื่อเรื่องตัวตนหรืออัตตาหรือโซลก่อน จากนั้น จึงสอนให้เลิกยึดถือครอบครองสิ่งนั้น ๆ รวมทั้งตัวของมนุษย์เองด้วย

อนัตตาในความหมายอย่างตรงไปตรงมาก็คือ ความไม่มีตัวตนหรือโซล ความไม่มีตัวตนหรือโซลนี้เป็นลักษณะทั้งของสิ่งที่ถูกปรุงแต่งและของที่ไม่ถูกปรุงแต่ง ในความหมายว่าทั้งของที่ถูกปรุงแต่งและของที่ไม่ถูกปรุงแต่งนั้นไม่มีตัวตนหรือโซล อยู่เบื้องหลัง ไม่มีผู้รับทุกข์และไม่มีผู้พ้นทุกข์ มีแต่การ เกิดทุกข์และการดับทุกข์ กังขอความในวิสุทธิมรรควา

"ทุกข์เมว หิ น โภจิ ทุกขิตโต

การโก น กิริยา ว วิชฺชติ

อตุถิ นัพฺพุติ น นัพฺพุโต ปุมา

มคฺคมตฺตติ คมโก น วิชฺชติ"⁵

แปลว่า

ทุกข์เท่านั้นมีอยู่ ผู้รับทุกข์ไม่มี

การกระทำมีอยู่ ผู้กระทำไม่มี

นิพพานมีอยู่ ผู้นิพพานไม่มี

หนทางมีอยู่ ผู้เดินทางไม่มี

จะเห็นได้ว่า อนัตตาในความหมายว่า ไม่มีตัวตนหรือโซลหรือปรมาตม อุตทานี้สามารถไขอธิบายได้ทั้งสิ่งที่ถูกปรุงแต่งคือทุกข์ และสิ่งที่ไม่ถูกปรุงแต่ง คือ ความดับทุกข์ (นิพพาน) เพราะไม่มีผู้รับทุกข์และไม่มีผู้พ้นทุกข์ทั้งกาลแล้ว การ พ้นทุกข์นั้นไม่ใช่เป็นการหลุดพ้นของตัวคนที่บริสุทธิ์จากอวิชชาแล้ว เข้าสู่สภาวะที่เป็นอมตะ แต่การหลุดพ้นจากทุกข์นั้นก็คือ การหลุดพ้นจากตัวคนที่ยึดมั่น โดยที่ ตัวคนนั้นไม่ได้มีมาแต่แรก การดับทุกข์ที่ว่า เป็นอนัตตาจึงได้ในความหมายหนึ่ง (ในที่นี้) ว่า การดับทุกข์นั้นไม่มีตัวตนเข้าสู่สภาวะแห่งการดับทุกข์ แต่เป็นเพียง การดับตัวตน ฉะนั้นนิพพานเป็นอนัตตาจึงได้ในความหมายว่านิพพานคือ สภาวะ ที่ดับตัวตนหรือดับความยึดถือว่ามีตัวตนรวมทั้งดับความยึดถือว่า "ตัวฉัน" และ "ของฉัน" อีกด้วย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าในนิพพานนั้นมีตัวตนถูกทำลายหรือดับสูญ เพราะไม่มีตัวตนที่จะไปสู่การ ดับสูญหรือการถูกทำลาย เนื่องจากตัวตนโดยสภาวะ ตามความเป็นจริงแล้วมันไม่มีแต่แรกแล้ว

นิพพาน เป็นอสังขตธรรมในลักษณะอย่างไร

นิพพาน เป็นอสังขตธรรม คือ เป็นสิ่งที่ไม่ถูกปรุงแต่งคือไม่เกิดจากเหตุ ปัจจัยต่าง ๆ ปรุงแต่งขึ้น บางคนอาจจะมีข้อสงสัยว่า ในหลักอริยสัจ 4 ซึ่งเป็น หลักว่าด้วยเหตุและผล นิพพานหรือความดับทุกข์ (ทุกข์นิโรธอริยสัจ) น่าจะเกิด จากเหตุ เพราะเป็นผลของมรรค ข้อสงสัยนี้พระราชาวรมุณีได้ตอบด้วยข้ออุปมา ว่า

ถ้าเปรียบเทียบการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพาน เหมือนการ เดินทางไปเมือง เชียงใหม่ จะเห็นว่า เมืองเชียงใหม่ที่เป็นจุดหมายของการ เดินทางนั้น ไม่ได้เป็นผล ของทางหรือการ เดินทาง เลย ไม่ว่าถนนหรือการ เดินทางจะมีขึ้นหรือไม่ ก็ตามเมือง เชียงใหม่ก็คงมีอยู่ ถนนและการ เดินทาง เป็นเหตุของการถึง เมือง เชียงใหม่ แต่ไม่ได้เป็นเหตุของ เมือง เชียงใหม่ เช่นเดียวกับมรรค การปฏิบัติตามมรรคเป็นเหตุแห่งการบรรลุนิพพาน แต่ไม่ใช่เป็นเหตุ ของนิพพาน⁶

⁶ช. อ. 25/158

ข้ออุปมานี้ถ้าเราพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่า นิพพาน (หรือเมืองเชียง-
ใหม่ในข้ออุปมา) เป็นสิ่งที่มีอยู่ต่างหากจากยูเดินทางและการเดินทาง

ภาวะของนิพพานในลักษณะที่เป็นอสังขตะนี้ค่อนข้างจะทำความเข้าใจ
ยาก ฉะนั้นในเมืองคนนี้เราจะพยายามยกพระพุทธรูป หรือข้อความที่ผู้รู้ไ้บรรยาย
ไว้ ขึ้นมาพิจารณาเป็นเรื่อง ๆ ไป ดังนี้

มีอยู่นะภิกษุทั้งหลาย อายคนะที่ไม่มีปรุวิ ไม่มีอาโป ไม่มีเตโช ไม่มี
วาโย ไม่มีอากาศสนธิุจายคนะ ไม่มีวิญญาณฺญายคนะ ไม่มีอาภิญญายคนะ
ไม่มีเนวสฺสูญานาสฺสูญายคนะ ไม่มีในโลกนี้ ไม่มีปรโลก ไม่มีดวงจันทร์และ
ดวงอาทิตย์ทั้งสองอย่าง เราไม่กล่าวอายคนะนั้นว่าเป็นการมา การไป
การหยุดอยู่ การจติ การอุบัติ อายคนะนั้นไม่มีที่ทั้งอาศัย (อุปปฏิญฺรู้)
ไม่เป็นไป ทั้งไม่คงมีเครื่องยึดหน่วง นั่นแหละคือจุกจบของทุกข⁷

พระพุทธรูปต้องการอธิบายว่านิพพานนั้น เป็นอสังขตะในลักษณะที่ว่ามี
ลักษณะที่ตรงกันข้ามกับสิ่งที่ยังคงหวนกลับไปกลับมา เพราะธาตุคิน น้ำ ไฟ ลม
โลก ดวงดาวต่างๆ รวมทั้งอรุปฌาน 4 (ในอรุปฌาน 4 นี้ ผู้ที่เขาดำเนินถึงระดับ
เนวสฺสูญานาสฺสูญายคนะ ยังมีความรู้สึกยึดติดในความไม่มีอะไรกล่าวคือยังมีอุปาทาน
อยู่แต่ถาเลยจากอรุปฌาน 4 นี้ไปแล้วจึงจะสามารถดับความรู้สึกยึดติด (อุปาทาน)
นั้นได้ นิพพานจึง เป็นภาวะที่เลยหรือพ้นไปจากอรุปฌาน เพราะอรุปฌานนี้ยังถือว่าเป็น
สิ่งที่ยังคงหวนกลับไปกลับมาอยู่) เหล่านั้นล้วนจัดว่าอยู่ในโลกแห่งปรากฏการณ์
คือยังมีการหวนกลับไปกลับมาอยู่ นิพพานคงอยู่เลยไปจากโลกแห่งปรากฏการณ์นั้น
แต่ก็อธิบายให้เขาดังจนสามารถให้ใคร่รับรสชาติไม่ได้ จึงหาวิธีอธิบายโดยการ
ปฏิเสธโลกแห่งปรากฏการณ์ทั้งหมด เพราะนิพพานไม่ปรากฏที่ทั้งอาศัย (อุปปฏิญฺรู้)
ในโลกแห่งปรากฏการณ์เราก็ไม่สามารถบอกได้ว่ามันมีอยู่ ณ ที่ไหน เพราะเรามี
ประสบการณ์เฉพาะในโลกแห่งปรากฏการณ์เท่านั้น พระนาคเสนเถระ ใ้ข้ออุปมาด้วย
การมีอยู่ของนิพพานในลักษณะที่ไม่ปรากฏที่ทั้งนี้ว่าเหมือนไฟไม่ปรากฏที่ทั้ง ทั้งข้อความ
ว่า

⁷ ชุ. อ. 25/158

พระนิพพานมีอยู่จริง แต่ที่ค้างแห่งนิพพานไม่มี. . .ธรรมคาไฟตามปกติก็ไม่ปรากฏว่าค้างอยู่ที่ไหน แต่เมื่อบุคคลเอาไม้มาเสกกันเข้า ไฟก็เกิดมีขึ้นฉับใด แม่นพระนิพพานก็ฉับนั้นเหมือนกัน คือไม่ปรากฏว่ามีที่ค้าง แต่ว่าเมื่อบุคคลพยายามบำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา ให้แตกแล้ว พระนิพพานก็เกิดขึ้นได้เช่นไฟ นั้นแล⁸

การอุปมานิพพานด้วยไฟในลักษณะเช่นนี้ เท่ากับว่านิพพานหรือการพ้นทุกข์นี้เป็นภาวะที่จะปรากฏตัวออกมาหลังจากที่สิ่งต่าง ๆ มาประชุมพร้อมกันแล้วเกิดปฏิกิริยาขึ้น เกิดหลังจากปฏิกิริยาที่เกิดจากการดับเหตุนั้นของความทุกข์แล้วกลายเป็นการกระทำที่ปราศจากความโลภ โกรธ หลง ทำให้สายโซ่หรือวงจรของโลกแห่งปรากฏการณ์ขาดลง ไม่มีการเกิดนามรูปหรือการยึดถือว่ามีตัวตนอีกต่อไป รวมความว่านิพพานเป็นการดับโลกแห่งปรากฏการณ์ แต่การดับนี้ก็ไม่ได้นิยามถึงการสูญสิ้นหรือการทำลาย แต่เป็นการดับภาพลวงตา การดับภาพลวงตาที่ไม่มีอยู่จริง ๆ จึงไม่จัดว่าเป็นผลเพราะสิ่งที่ดับนั้นเป็นเพียงภาพ ไม่ได้มีอยู่จริง ๆ ภาพลวงตาจะเป็นสาเหตุก็เฉพาะของภาพลวงตาคับกัน ไม่สามารถจะเป็นสาเหตุของสิ่งที่แท้จริง (ไม่ลวงตา) ทั้งวิธีการทำลายภาพลวงตานั้นก็เป็นแต่เพียงวิธีการทำให้มองเห็นสิ่งที่แท้จริงเท่านั้น และความดับทุกข์ย่อมมีอยู่ตลอดเวลา คือไม่หวนกลับไปกลับมาอีกเพราะฉะนั้นสิ่งที่ดับไปก่อนหน้าคือกิเลสนั้นจะไม่เกิดขึ้นมาอีก เมื่อไม่มีการเกิดขึ้นอีกก็ไม่มีการดับอีกต่อไป ภาวะแห่งความดับทุกข์หรือนิพพานนั้น มนุษย์สามารถรู้จักโดยอริยจักขุหรือปัญญาจักขุ ด้วยการฝึกฝนและการเข้าใจสภาวะธรรมต่าง ๆ ตามความเป็นจริง

อย่างไรก็ตามเราเคยตั้งข้อสงสัยขึ้นมาแล้วว่า สิ่งที่ถูกปรุงแต่งนั้นมีสองลักษณะคือ สิ่งที่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัยตามธรรมชาติ กับสิ่งที่ถูกปรุงแต่ง

⁸มิลินทปัญหาฉบับแปล, (พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2515)

ควย เหตุปัจจัยคือกิเลสของมนุษย์ อสังขตะของนิพพานจึงได้ในความหมายว่า ภาวะที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยกิเลส ดังพระพุทธพจน์ยืนยันในพระสูตรว่า "คุณภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ เรียกว่าอสังขตะ. . ."⁹ ในเรื่องนี้ถ้าเรานำไปเปรียบเทียบกับหลักปัจจุสมุปบาทสมุททวาร หรือหลักที่ว่าควย กระบวนการเกิดทุกข์ เราจะเห็นว่ากิเลสตัวเด่น ๆ คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เป็นตัวการที่ปรุงแต่งสิ่งต่าง ๆ ให้เกิดการวิวัฏจักร หรือภวัฏจักรอย่างไม่มีที่สิ้นสุด แต่ถาปราศจากกิเลสเหล่านี้สิ่งต่าง ๆ ในวิวัฏจักรหรือภวัฏจักรเหล่านั้นจะดับไปหมด ไม่เหลืออะไร ที่จะต้องหมุนเวียนเปลี่ยนไปกลายเป็นวิวัฏฏ วิวัฏฏีมีความหมายที่เราสามารถเข้าใจได้ง่าย ๆ คือความหมายที่ตรงกันข้ามกับสังสารวัฏฏ สังสารวัฏฏ คือ วัฏวนแห่งการเวียนว่ายอยู่ในทุกข์ ฉะนั้นวิวัฏฏีจึงหมายถึงหลุดหรือออกจากวัฏวน เมื่อหลุดออกจากวัฏวน ภาวะวิวัฏฏีนี้จะปรากฏแทนที่สังสารวัฏฏ ทันทีที่ทิ้งจรรจาการ พระราชวรมุนีไคยอธิบายการ เกิดของวิวัฏฏีไว้ชัดเจนดังนี้ว่า

เมื่อสังสารวัฏฏหายไปก็กลายเป็นวิวัฏฏีขึ้นเองทันที เป็นของ เสร็จพร้อมอยู่ในตัว ไม่คงเคลื่อนทางออกจากสังสารวัฏฏที่แห่งหนึ่ง ไปสู่วิวัฏฏีอีกแห่งหนึ่ง เว้นแต่จะเป็นการพุกในเชิงภาพพจน์หรืออุปมา เมื่ออวิชชา ตัณหา อุปาทานดับไป นิพพานก็ปรากฏแทนที่พร้อมกัน จะพุกให้มัน เข้าอีกก็ว่าการดับอวิชชา ตัณหา อุปาทานนั้นแหละคือนิพพาน. . .เมื่ออวิชชา ตัณหา อุปาทาน นั้นดับหายไปแล้ว ก็เกิดปัญญาเป็นวิชาสว่าง แจ่มขึ้น มองเห็นสิ่งทั้งหลายกล่าวคือโลกและชีวิตถูกต้องชัดเจนตามที่มัน เป็นของมัน ไม่ใช่ตามที่อยากให้เห็นเป็น¹⁰

จะเห็นได้ว่า ภาวะวิวัฏฏีเป็นภาวะที่หยุดวัฏวนของความทุกข์และสังสารวัฏฏที่ขาดสะบั้นลง ภาวะวิวัฏฏีนี้เนื่องจากมันไม่มีอะไรที่จะต้องหมุนเวียนเปลี่ยนไป ไม่มีอะไร เกิดขึ้น เสื่อมหรือแปร เปลี่ยนไป มันจึง เป็นอสังขตะ

⁹ ส. สพ. 18/674-5, 685-6

¹⁰ พระราชวรมุนี, พุทธธรรม, หน้า 229

ความหมายตามรูปศัพท์ของนิพพาน

นิพพานเมื่อพิจารณาความหมายตามรูปศัพท์หรือโดยพยัญชนะ (ตามตัวอักษร) แล้วมาจากคำว่า นิ ออุปสรรค (แปลว่า ออกไป หกไป ไม่มี) และวาน (แปลว่า พัก ไป หรือเป็นไป หรือเครื่องร้อยรัด) ฉะนั้นความหมายตามรูปศัพท์นี้ นิพพาน ถ้าใช้ในรูปกิริยาศัพท์ก็แปลว่า การดับของที่ร้อน เช่น การดับไฟ เป็นต้น ถ้าใช้เพื่อแสดงภาวะทางจิตก็หมายถึง การดับความร้อนใจ ดับความกระวนกระวายใจหรือแปลว่า เป็นเครื่องดับกิเลส (คือความโลภ ความโกรธ ความไม่รู้ตามความเป็นจริง) และเป็นสภาพที่ปราศจากค้นหาประจุเชือกที่ร้อยรัดไว้ในสังสารวัฏฏ์ ดังข้อความในพระสูตรว่า

. . . ในหม่อมมนุษย์ ผู้ที่ฝึกฝนคนดีแล้ว ฯลฯ ดับสนิทแล้ว (นิพพุโต) เพราะไม่ถือมัน . . . 11

. . . อริยสาวก . . . เกรงใจอย่างนี้ว่า . . . เมื่อก่อนเรามีโลกะ . . . โทสะ . . . โมหะ . . . ข้อนั้นเป็นการไม่ดี บัดนี้โมหะนั้นไม่มี ความไม่มีโมหะนั้นเป็นความดี เขาย่อมเป็นผู้ไม่มีความทะยานอยาก ดับสนิท (นิพพุโต) เยือกเย็น เสวยสุข . . . 12

. . . บุคคลนั้น เป็นผู้ไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำให้คนอื่นเดือดร้อน เป็นผู้ไม่มีความทิว เป็นผู้ดับ (นิพพุโต) 13

. . . ส่วนภิกษุผู้สงบ มีตนดับแล้ว (อภินิพพุตฺโต) ไม่กล่าวอวดในศีล 14

. . . อมตนิพพาน เป็นที่ละ เป็นที่สงบ เป็นที่สละกิน เป็นที่ระงับ ค้นหาเครื่องร้อยรัด . . . 15

11 อ. จ. ค. 20/497

12 อ. จ. ค. 20/506

13 อ. จ. ก. 21/198

14 ส. ส. 25/410

15 ส. จ. 30/381

จากข้อความที่อ้างนี้ เราจะเห็นได้ว่า ความจริงแล้วนิพพาน โดยพยัญชนะหรือตามตัวอักษรก็คือ การดับ

ภาวะแห่งนิพพานล้วน ๆ

ความรู้ซึ่งภาวะนิพพานในลักษณะที่จะรับรสชาติของภาวะนั้นจริง ๆ ภาวะเช่นนั้นไม่สามารถที่จะสื่อทางภาษาได้เพราะ เป็นภาวะที่จะเกิดขึ้นได้เฉพาะในประสบการณ์ของปัจเจกบุคคล ไม่สามารถที่จะใช้หลักแห่งเหตุผล (ตรรก) เป็นสื่อเข้าไปรับรสชาติได้ กล่าวคือเราไม่สามารถใช้ความรู้ระดับจินตตามยปัญญา คือปัญญาที่ได้จากการคิดหาเหตุผลมาพิสูจน์ทราบภาวะของนิพพานได้ การอธิบายภาวะ เช่นนี้แก่บุคคลชนวนาแนกควยก็เลวก็เปรียบเสมือนการอธิบายสี เหลือง เป็นต้น ให้แก่คนตาบอดแต่กำเนิดแม่จะอธิบายควย เหตุผลซักเจนเพียงใดเขาก็ไม่สามารถจะรู้ภาวะที่แท้จริงได้ ดังพุทธคำที่ว่า

ธรรมอันเราเข้าถึงโดยยาก เวลานี้ยังไม่ควรประกาศธรรมนี้ มีสิ่งที
สัตว์ผู้ถูกราคะ โทสะ โมหะ ครอบงำ จะรู้เข้าใจได้ง่าย สัตว์ทั้งหลาย
ผู้ถูกราคะขอมไว้ ถูกอวิชชา (ความไม่รู้, ความมืด) ห่อหุ้มจักไม่เห็น
ภาวะที่ทวนกระแส ละเอียคออน ลึกซึ้ง เห็นยากละเอียดยิ่งนัก¹⁶

เนื่องจากภาวะนิพพานไม่สามารถยกด้วยถ้อยคำตรง ๆ ได้ และผู้
ศึกษาก็ไม่สามารถใช้สัญญาที่มีอยู่ไปกำหนดได้ ในพุทธปรัชญาจึงได้พยายาม
อธิบายความหมายของนิพพานไว้มากมาย เราจะวิเคราะห์ความหมายหลากหลาย
ของนิพพานนั้นโดยอาศัยคุณลักษณะแห่งความเป็นอนัตตาเป็นความหมายยืนยันในการ

* คำว่า รสชาติ ในที่นี้เป็นเพียงคำสมมติที่ใช้เรียกผลโดยตรงของวิชา
แต่ก็มีใค้หมายความว่า นิพพานเป็นผลโดยตรงของวิชา เพราะจริง ๆ แล้ว
นิพพานก็ไม่มีรสชาติ ดู พุทธศาสนิกศู. นิพพาน, (กรุงเทพฯ รุ่งแสงการพิมพ์,
2529) หน้า 66-67

¹⁶วินย. 4/7, ม. มุ. 12/321

วิเคราะห์ เพื่อจะแก้ไข้เป็นเหตุผลยืนยันว่า นิพพานเป็นอนัตตา พระราชวรมุนี
ได้ประมวลวิธีปฏิบัติถึงนิพพานไว้ 4 แบบ¹⁷

1. แบบปฏิเสธ คือ การอธิบายความหมายของนิพพานในลักษณะที่
ปฏิเสธกรรมฝ่ายที่จะก่อให้เกิดความทุกข์ เพราะกรรมฝ่ายที่ก่อให้เกิดความทุกข์
นั้นปุถุชนสามารถประจักษ์ได้ง่าย กรรมที่เป็นฝ่ายก่อให้เกิดทุกข์นั้นถ้าเราไปพิจารณา
จากหลักปฏิจสุมุบาทสมุทยวารหรือหลักแสดงกระบวนการ เกิดทุกข์แล้ว กรรม
ที่เป็นฝ่ายก่อให้เกิดทุกข์ตัวเด่น ๆ ก็คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน การปฏิเสธใน
ลักษณะเช่นนี้ก็เท่ากับการปฏิเสธสังสารวัฏฏ์ทั้งหมดนั่นเอง การอธิบายในแง่ปฏิเสธ
นี้ก็ช่วยให้เข้าใจนิพพานได้ง่ายขึ้นอีกวิธีหนึ่ง

1.1 นิพพานในความหมายที่ปฏิเสธกิเลสหรือนิพพานในแง่ของ
ความสิ้นกิเลส มีปรากฏในพระสูตรดังนี้ "นิพพานคือ ความสิ้นราคะ (ความกำหนัด
ยินดี) สิ้นโทสะ (ความมุงร้าย) สิ้นโมหะ (ความหลง, ความไม่รู้ตามความเป็น
จริง)"¹⁸ "นิพพาน คือความสิ้นตัณหา (ความอยาก)"¹⁹

กิเลส คือราคะ โทสะ โมหะ หรือตัณหา คือ กามตัณหา (ความอยากใน
รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) ภวตัณหา (ความอยากในความมีความเป็น) วิภวตัณหา
(ความอยากในความไม่มีไม่เป็น) กิเลสเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับตัวคนอย่างแนบสนิท
กล่าวคือ กิเลสเหล่านี้จะแสดงตัวออกไปไม่ได้ถ้าไม่มีตัวตนยืนพื้น หรือเป็นตัวตน
หลังอยู่ขณะเดียวกันกิเลสเหล่านี้ก็เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดการยึดถือครอบครองแสดง
ตนเป็นเจ้าของสิ่งที่ตนไปประสบ ซึ่ง เท่ากับ เป็นการสร้างตัวตนใหม่ขึ้นมาซ้อนอีก
อย่างไม่มีที่สิ้นสุด จนกว่ากระบวนการ เกิดตัวตนจะดับไป เราอาจกล่าวได้
ว่าทั้งกิเลสคือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง, ตัณหาและอุปาทานคือการหลงผิด

¹⁷ พระราชวรมุนี. พุทธธรรม, หน้า 232

¹⁸ ส. สห. 18/497, 513

¹⁹ ส. ข. 17/367

ในเรื่องเดียวกัน, คือความหลงผิดในเรื่องตัวตน ทุกครั้งที่กิเลสเหล่านี้จะแสดง
ออกมาย่อมมีตัวตน เป็นตัวหนุนหลังหรือทุกครั้งที่มีความยึดถือ (อุปาทาน) ก็จะมี
ตัวตนเกิดขึ้นใหม่อีก เป็นไปอย่างนี้ไม่มีที่สิ้นสุด ฉะนั้น นิพพานในความหมายว่าสภาพ
ที่ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ และคันหา หรือกิเลสในชื่ออื่นใดก็แล้วแต่ กิเลส
เหล่านั้นล้วนแล้วแต่เป็นตัวสร้างอสังขารและมีอสังขารอยู่เบื้องหลัง ดังข้อความว่า
การกระทำใคที่อยู่ภายใต้อาณัติของความโลภ, มีสาเหตุจากความโลภ
มีความโลภเป็นแดนเกิด สภาพแห่งการมีตัวตนของการกระทำนั้นย่อม
เกิดขึ้น เขาย่อมเสวยผลของการกระทำนั้นในตัวตนที่เกิดขึ้นนั้น . . .
การกระทำใคที่อยู่ภายใต้อาณัติของความโกรธ. . . การกระทำใคที่อยู่
ภายใต้ของความเขลา. . . สภาพแห่งการมีตัวตนของการกระทำนั้น
ย่อมเกิดขึ้น. . . 20

เมื่อนิพพาน คือสภาพที่สิ้นกิเลสเหล่านี้ นิพพานจึง เป็นสภาพที่สิ้น
อสังขารหรืออสังขารด้วย เหตุผลนี้จะเป็น เหตุผลหนึ่งที่ยืนยัน "ความเป็นอนัตตา
ของนิพพาน" ได้

1.2 นิพพานในความหมายที่คักวงจรหรือภาวะของชีวิต
ดังข้อความว่า "นิพพาน คือ ความดับภพ"²¹

ลำดับการเกิดภพ (Process of becoming) ในชีวิตประจำวัน
เราจะเห็นกระบวนการเกิดภพใค้ช้ในหลักปฏิจจสมุขปาหสมุขยวาร์ ซึ่งภพจะเกิด
ต่อเนื่องมาจากคันหาและอุปาทาน ดังนี้

เวลา คันหา → อุปาทาน → ภพ →ชาติ เวลา

คันหา คือความอยากควยอ่านาจกิเลส, คือความโลภ ความโกรธ และความหลง
เมื่อเกิดความอยากขึ้นมาก็เป็นเหตุให้เกิดการยึดถือให้มีความสำคัญต่อสิ่งนั้น เมื่อ

²⁰ อญ.ติก. 20/473, (ธรรมที่ปราศจากกิเลสเหล่านี้ เรื่องเดียวกันข้อ 509)

²¹ ส.น. 16/271

คำว่าสิ้นอสังขารหรืออสังขาร ในที่นี้มีความหมายเท่ากับสิ้นหรือดับความเชื่อ
(ทิฐิ)ว่ามีตัวตน และความยึดถือ (อุปาทาน)ว่ามีตัวตนของฉน มิไคหมายความว่ามี
อสังขารไปดับสูญในภาวะนั้น

ยึดถือให้ค่าให้ความสำคัญกับสิ่งนั้นก็สร้างภาวะชีวิตของคนขึ้นตามความยึดถือนั้น พฤติกรรม (กรรมภพ) ก็สอดคล้องกับท่าทีที่คนสร้างขึ้น บุคคลิกภาพนิสัยหรือระบบความคิดก็เปลี่ยนไปตามภาวะที่คนยึดถือ (อุปนิสัย) เช่น นาย ก. เกิดอยาก เป็น เศรษฐี ชอบคนร่ำรวย ก็มีท่าทีที่คัดคนรวย, พร้อมกันนั้น นาย ก. เองก็จะเปลี่ยน พฤติกรรมและบุคลิกลักษณะต่าง ๆ แต่เดิมนั้นนาย ก. ชอบสวมรองเท้าแตะก็เปลี่ยน มาเป็นรองเท้าหนัง เสื้อกางเกงก็เปลี่ยนเป็นชุดสากล พร้อมทั้งเครื่องประดับ ต่าง ๆ ที่จะหึงหาได้ก็มีพร้อมในตัวเขา ทั้งการพูดจาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องธุรกิจ, เงิน, เกียรติยศ, อำนาจ ความนึกคิดก็ชื่นชอบกับภาวะที่คนกำลัง เป็นอยู่ พฤติกรรม และบุคลิกลักษณะนี้ก็คือ ตัวอย่างหนึ่งของความหมายของคำว่าภพ

ภพอีกความหมายหนึ่งในพุทธปรัชญา คือ ภพซึ่ง เป็นที่อยู่ของคนและสัตว์ ซึ่งไปอุบัติหรือเกิดอยู่ในภพนั้น ๆ มี 3 อย่าง คือ กามภพ คือที่อยู่ของสัตว์มนุษย์ เสวยกามคุณ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส มีทั้งหมด 11 ภพ คืออาย 4 มนุษย์โลก 1 และกามาวจรสวรรค์ 6, รูปภพ คือ ภพของยูที่เข้าถึงรูปฌานได้แก่ รูปพรหม 16 ชั้น และอรุภพ คือภพของยูที่เข้าถึงอรุฌาน ได้แกอรุพรหม 4 ชั้น²² ภพในพุทธปรัชญาไม่ว่าความหมายแคบ ๆ ช่วงสั้นในชีวิตนี้หรือช่วงยาว ที่ข้ามภพข้ามชาตินั้นล้วนแล้วแต่เกิดมาจากตัณหา และอุปาทาน ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่ตัวตน (ความยึดถือว่ามีตัวตน) เพราะถ้าไม่มีความยึดถือว่ามีตัวตน เสียแล้ว การที่จะสร้างพฤติกรรมและบุคลิกลักษณะ ให้สอดคล้องกับความอยากที่คนยึดถือ ย่อมมีไม่ได้

นิพพานในความหมายว่า ความดับภพก็เท่ากับว่าดับตัวตน หรือตัวตน เพราะพฤติกรรมและบุคลิกลักษณะถูกดับไปหมดตัวตนก็ไม่มีได้ เมื่อตัวตนไม่มี ภพภูมิเหล่านั้นก็ไม่มีค่าหรือความหมายอะไรต่อผู้ที่ไม่มีความยึดถืออื่นนั้น ฉะนั้น นิพพาน ในความหมายว่าความดับภพก็สอดคล้องกับเหตุผลที่ว่า นิพพานเป็นอนัตตา นั้นนิพพาน คือความดับตัวตนและตัวตน จึงไม่มีตัวตนที่จะไปสัมพันธ์กับภพภูมิอะไรอีกต่อไป

1.3 นิพพานในความหมายว่าที่จบสิ้นของทุกข์ (อนุโต ทุกขุต) ²³

²² คุ. ที.ปา. 11/228

ม.ม. 12/498

²³ คุ. ส.สพ. 18/85

ช.อุ. 25/158

ความทุกข์เป็นปัญหาของมนุษย์ และความทุกข์ของชีวิตคืออะไร มีสาเหตุมาจากอะไร เราได้วิเคราะห์บางแล้วในเรื่องความทุกข์คืออะไร ในเรื่องนั้นสรุปว่าอุปาทานชั้น 5 เป็นทุกข์หมายความว่าชั้นที่ 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อมนุษย์ไปยึดติดมันโดยไม่รู้ว่าชั้น 5 นั้นไม่ได้มีอยู่จริง มันเป็นเพียงของผสมจากสิ่งหลาย ๆ อย่าง หรือมีเหตุปัจจัยปรุงแต่งหรือผสมกันขึ้นมา เมื่อไปยึดติดมันแล้วการเปลี่ยนแปลงของมันก็ย่อมกระทบถึงตัว เราผู้ยึดติด โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ สุขเวทนา ซึ่งเป็นความรู้สึกสบายทำให้คนเราหลงคิด เพราะเป็นความรู้สึกที่พรางตาใ้หมองไม่เห็นว่าเป็นความจริงแล้วความสุขอย่างวิสัยของชาวโลกนั้นก็อาศัยเหตุปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งมาก่อให้เกิดขึ้น ซึ่งเหตุปัจจัยนั้น ณ เวลาใดเวลาหนึ่งมันก็จะเปลี่ยนแปลงไป (ความจริงแล้วเหตุปัจจัยทุกอย่างมันเปลี่ยนแปลงทุกขณะ เพียงแต่ว่าถ้าความเปลี่ยนแปลงนั้นยังอยู่ในระดับที่คนยังพอใจก็จะยังมองไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงนั้น) เมื่อเหตุปัจจัยเปลี่ยนแปลงไป ความสุขนั้นก็ย่อมจะสลายไปควย ยกตัวอย่างเช่น นาย ก. รู้สึกภูมิใจมากที่ตัวเองรูปหล่อ จมูกโค้งคมสัน และเขาก็มีเพื่อนคนหนึ่งชื่อนาย ข. ซึ่งรูปไม่หล่อ แลมยังจมูกบี้ อีกควย วันหนึ่งทั้งสองคนนั่งมอเตอร์ไซด์ไปเรียน รถเกิดอุบัติเหตุกลางทาง ปรากฏว่า นาย ข. ขาดเจ็บเล็กน้อย และคั้งจมูกหัก นาย ข. ก็เสียใจเล็กน้อยแต่ นาย ก. กลับรู้สึกเฉย ๆ ต่อมาเหตุการณ์เช่นนี้ก็เกิดขึ้นอีก แต่ครั้งนี้ปรากฏว่าคั้งจมูกของนาย ก. หักยุบลงไป นาย ก. รู้สึกเป็นทุกข์มาก รู้สึกว่าความหล่อของเขา ใดสูญสิ้นไปหมดแล้วแต่นาย ข. กลับรู้สึกดีใจนึค ๆ ที่มีเพื่อนร่วมทุกข์อีกคน หนึ่ง

จากตัวอย่างนี้ เราจะเห็นได้ว่าองค์ประกอบของชีวิต คือ ชั้นที่ 5 นั้นมันเป็นของผสมและเกิดขึ้นควยเหตุปัจจัย ถ้าเราไปยึดถือให้ความหมายแก่มันมากเท่าไร เมื่อเหตุปัจจัยมันเปลี่ยนไปไม่เป็นไปตามคองการ มันก็ก่อความทุกข์ให้มาก และถ้าเหตุปัจจัยของมันเปลี่ยนไปมากมันก็ก่อความทุกข์ให้มากขึ้น แต่ในขณะที่เวลาเรายังพอใจนึคชอบและมีความสุขค้อมันนั้น เหตุปัจจัยที่เปลี่ยนแปลงทุกขณะมันยังไม่ปรากฏคักความสุখনึคจะพรางตาเป็นฝ่ายให้หลงคิดถอนตัวออกมาได้ยาก จะเห็นได้ว่าที่ตัวเราคืออยู่ในโลกก็เพราะคิดสิ่งที่ดี ๆ หรือสิ่งทีก่อให้เกิดความสุขในโลกนั้นเอง ส่วนสิ่งที่ไม่ดีที่ไม่ก่อให้เกิดความสุขที่มันเปลี่ยนแปลงไปเป็นความทุกข์ (ดังตัวอย่างคั้งกล่าว) นั้น มันจึงจะเปิดเผยความจริงของตัวเราเองออกมาอย่างตรงไปตรงมา ทำให้หมองเห็นคั้งกายและเริ่มจะมองเห็นเหตุปัจจัย

หรือส่วนผสมนั้น ๆ ขึ้นมาชัดเจนขึ้น ฉะนั้นในพุทธปรัชญาจึงกล่าวสรุปเป็นหลัก
ว่า "ทุกข์ เมว ทิ สมุโภติ ฯลฯ นาญญตุร ทุกฺขา นิรุชฺฌติ"²⁴ แปลว่า "ทุกข์
อย่างเดียวเท่านั้นที่เกิดขึ้น ปรากฏอยู่และดับไป นอกจากทุกข์แล้วไม่มีอะไร
เกิดขึ้น ไม่มีอะไรดับไป" ข้อความนี้เป็นการยืนยันความจริงขั้นสุดท้ายทั้งฝ่าย
เกิดและฝ่ายดับ เพราะสิ่งต่าง ๆ ที่ถูกปรุงแต่งทั้งรูปธรรมและนามธรรมรวมทั้ง
ความสุขควย ไม่คงที่ถาวร ต้องแปรเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้นเมื่อมองในแง่นี้
พุทธปรัชญาจึงยืนยันเช่นนั้นและในหลักปฏิบัติสมุพบาทสมุทยวารซึ่ง เป็นหลักที่อธิบาย
กระบวนการภายในล้วน ๆ ก็คือหลักที่กล่าว เฉพาะวงจรการ เกิดทุกข์และดับทุกข์

เราได้กล่าวมาหลายครั้งแล้วว่า ทุกข์กับอิตตาหรือตัวคนนี้เป็นสิ่งที่
แยกกันไม่ออก ทุกครั้งที่มีการยึดถือว่ามีตัวคนก็ย่อมจะมีทุกข์อยู่ทั่วไป นิพพานใน
ความหมายว่าดับทุกข์ก็เท่ากับว่า นิพพานกับอิตตาควย ควย เหตุผลดังกล่าวนี้
นิพพานจึง เป็นอนัตตา

1.4 นิพพานในความหมายตรงกันข้ามกับวิภูฏะ เช่น "ภาวะ—
ที่ไม่ถูกปรุงแต่ง (อสังขตะ)"²⁵ "ภาวะที่ไม่แก่ (อชระ)"²⁶ "ภาวะที่ไม่ตาย
(อมตะ)"²⁷ ฯลฯ

เราได้ทราบแล้วจากหลักไตรลักษณ์ว่า ธรรมฝ่ายสังขตะคือธรรมที่
ถูกปัจจัยปรุงแต่งนั้นมีอยู่ โดยความสัมพันธ์และเป็นของผสม เพราะมันมีอยู่ในลักษณะ
ที่สัมพันธ์เป็น เหตุเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน มันจึง เป็นภาวะฝ่ายวิภูฏะ คือทองหมุน—
เวียน เปลี่ยนไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด คือต้องตกอยู่ภายใต้หลักไตรลักษณ์

นิพพานในความหมายว่า ไม่ถูกปรุงแต่งจึง เป็นภาวะที่ตรงกันข้ามกับ
ภาวะฝ่ายวิภูฏะ เพราะนิพพานไม่มีเหตุปัจจัยอะไรมาปรุงแต่ง ความมีอยู่ของ
นิพพานมีอยู่โดย เอกเทศไม่ของอาศัยความสัมพันธ์แห่ง เหตุปัจจัย ในอสังขตสังยุต

²⁴ ชุ. ม. 29/865

²⁵ ส. สพ. 18/674-719

²⁶ ส. สพ. 18/726, ม. มุ. 12/326, อง. จตุกก. 21/255

²⁷ ส. สพ. 18/732, ม. มุ. 12/326, อง. จตุกก. 21/255

ได้ให้ความหมายของคำว่า อสังขตะไว้ดังพระพุทธพจน์ว่า

. . . คุกรภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้น
โมหะนี้เรียกว่า อสังขตะ . . . 28

จากพระพุทธพจน์นี้ จะเห็นได้ว่า ธรรมฝ่ายที่ไม่ถูกปรุงแต่งก็คือ
ธรรมที่ไม่เชื่อไปด้วยกิเลส คือความรักใคร่ ความเกลียดชังและความหลงมงาย
ลวนแล้ว เกิดขึ้นมาจากสาเหตุและยัง เป็นปัจจัยให้เกิดการกระทำที่ตอบสนองกิเลส
นั้นด้วย²⁹ เช่นเมื่อเกิดความรักใคร่ (ราคะ) ก็ค้นแสวงหาสิ่งนั้นมาครอบครอง
และถ้าของที่คนรักใคร่นั้น ไม่เป็นไปตามที่ตนต้องการก็เกิดความเสียใจ เมื่อ
เกิดความเสียใจมากขึ้นก็อาจเกิดความเครียดแค้นพยายามคิดทำลายสิ่งนั้นเสีย จะ
เห็นได้ว่าภาวะที่ถูกปรุงแต่งด้วยกิเลสจะเป็นภาวะที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอนหมุนเวียน
เปลี่ยนไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

กิเลสทั้ง 3 คือความรักใคร่ ความเกลียดชังและความหลงเราได้
วิเคราะห์มาแล้วว่าลวนแล้วแต่มีตัวคนยืนพื้น เป็นตัวหนุนหลังและมีหน้าซ้ายยังก่อให้เกิด
ตัวคนใหม่ขึ้นมาอีกอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

ฉะนั้น นิพพานในความหมายว่า อสังขตะ คือ ภาวะที่ไม่ถูกปรุงแต่ง
และภาวะที่ไม่ถูกปรุงแต่งนี้ก็คือ ภาวะที่สิ้นกิเลสที่มีตัวคนหนุนหลังและก่อให้เกิด
ตัวคนใหม่ นิพพานในความหมายนี้จึง เป็นนิพพานที่ตรงกันข้ามกับฝ่ายวิภวตะ เพราะ
นิพพานในความหมายนี้ไม่มีเหตุปัจจัยที่ทำให้กองหมุนเวียนเปลี่ยนไป กิเลสที่เป็น
เหตุปัจจัยให้เกิดการปรุงแต่งในนิพพานนี้ไม่มี นิพพาน ในความหมายว่าภาวะที่
ไม่ถูกปรุงแต่งก็คือ นิพพานที่ไม่มีภาวะตัวคนนั้นเอง เพราะฉะนั้นนิพพานในความ
หมายนี้จึง เป็นความหมายอีกอย่างหนึ่งที่ยืนยันความเป็นอนัตตาของนิพพาน

นิพพานในความหมายว่าไม่แก่ (อชระ) และไม่ตาย (อมตะ) ก็เช่น
เดียวกัน ก่อนอื่นเราต้องทราบก่อนว่าเรื่องความแก่และความตายเป็นเรื่องของสิ่ง

28 ส.สพ. 18/674-5, 685-6.

29 คุ อญ.ศิก. 20/473

ที่มีเหตุปัจจัย เพราะสิ่งที่ไม่มีเหตุปัจจัยย่อมไม่เปลี่ยนแปลงไป สิ่งที่มีเหตุปัจจัย คือสิ่งที่มีอยู่โดยความสัมพันธ์ เราอาจกล่าวได้โดยทั่วไปว่า ความแก่ความตาย เป็นเรื่องของตัวตน (อัตตา) ที่เกิดจากการยึดถือปรุงแต่ง ถ้าคนเรายังยึดถือว่ามีตัวตนดังกล่าวนั้นอยู่ เมื่อสิ่งที่ตนยึดถือนั้น เปลี่ยนแปลงตามกฎธรรมชาติของมัน ความเปลี่ยนแปลงของสิ่งนั้นก็กระทบต่ออัตตาที่ตนยึดถือด้วย เมื่อสิ่งที่ตนยึดถือ เปลี่ยนแปลงไปมาก เราก็มองเห็นความแก่ (ชรา) ของตัวตนที่ตนยึดถือ และ เมื่อเหตุปัจจัยของสิ่งนั้น เปลี่ยนแปลงไป เกินกว่าที่ตัวตนที่ตนยึดถือจะรองรับไหวหรือ เกินกว่าที่ตัวเองจะเข้าใจได้ เช่น ความตาย (มตะ) เป็นต้น แต่เมื่อเลิก ยึดถือตัวตน (อัตตา) ไปได้แล้ว ก็ไม่มีอะไรที่จะต้องแก่และไม่มีอะไรที่จะต้องตาย ความแก่ความตายเป็นเรื่องของสิ่งที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ทั้งภาวะของความแก่ ความตายเองก็เกิดขึ้นด้วยอาศัยเหตุปัจจัย นิพพานในความหมายว่าไม่แก่ไม่ตาย ก็คือ นิพพานที่ไม่มีภาวะอัตตา (หรือตัวตน) ที่จะต้องแก่และที่จะต้องตาย และนี่ คือวิธีแก้ปัญหาความเกิดความแก่และความตายของพุทธปรัชญา

2. แบบไวพจน์ คือ การอธิบายความหมายของนิพพานโดยการนำเอา คำที่มีความหมายเกี่ยวกับภาวะที่สมบูรณ์หรือถึงที่สุดมาใช้ เรียกชื่อนิพพาน เพื่อ แสดงคุณลักษณะของนิพพาน เช่นคำว่า "สันตะ"³⁰ (สงบ) "ปณีตะ"³¹ (ประณีต) "สุทฺธิ"³² (ความบริสุทธิ์) "เชมะ"³³ (ความเกษม) "สุชะ"³⁴ (ความสุข) เป็นต้น การนำเอาคำที่เกี่ยวกับภาวะที่สมบูรณ์ เช่นนี้มาอธิบายภาวะของนิพพาน ถ้าเรา พิจารณาจากความมุ่งหมายในการแสดงหลักธรรมของพุทธปรัชญาแล้ว เราจะเห็นได้ว่า จุดมุ่งหมายหรือพุทธประสงค์ในการแสดงธรรมคือการชักจูงให้มุ่งนำไปปฏิบัติให้เกิด ประโยชน์ในชีวิตจริง³⁵ เพราะการกำหนดความเป็นพุทธธรรม ต้องอาศัยการ

³⁰ ส.สพ. 18/731, อ.ต.ก. 20/471

³¹ ส.สพ. 18/733

³² ส.ส. 15/418, ส.สพ. 18/744

³³ ส.สพ. 18/735, อ.ม. 29/207, อ.พุทธ. 33/2

³⁴ ม.ม. 13/287, อ.ช. 25/25

³⁵ ดู พระราชวรมณี, พุทธธรรม, หน้า 85

พิจารณาคุณค่าทางจริยธรรมประกอบด้วย นอกเหนือจากการพิจารณาคุณค่าทาง
กานเทศมูล หรือคุณค่าทางกานปัญญา ฉะนั้นคำอธิบายคุณลักษณะของนิพพานแบบ
ไวพจน์นี้จะเป็นการนำคำที่ค่อนข้างใหญ่ฟังสะอึกใจและเกิดความสนใจเรื่อง
นิพพานมากกว่า ทานพุทธศาสนิกชนได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับการใช้คำในลักษณะเช่น
นี้มาอธิบายนิพพานไว้อย่างนี้

- . . . เราจะพิจารณาค้นถึงข้อที่ต้องจำใจเป็นกว่าว่่านิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่ง
- . . . ถ้าฟังคุณตรง ๆ ตามตัวหนังสือ ก็คงเข้าใจว่า ตัวนิพพานนั้นเอง
 เป็นตัวสุขอย่างยิ่ง แต่ความหมายอันแท้จริงแล้ว ใจของผู้มีซาบซึ้ง
 นิพพานทางหากเป็นตัวสุข, ตัวนิพพานเองพ้นจากการที่จะกล่าวว่่าสุข
 หรือทุกข์ หรือเป็นอะไร. . . ฉะนั้นประโยค ๆ นี้เมื่อจะกล่าวให้ถูก
 ทั้งตามความจริง และตามหลักไวยากรณ์ก็ควรกล่าวว่่า "ใจที่ดูนิพพาน
 แล้ว เป็นสุขอย่างยิ่ง". . . แต่ทำไมในที่นี้จึงยกขึ้นมาสรร เสริญศัาเทียบ
 กับตัวนิพพาน? ข้อนี้เป็นเพราะว่าเราไม่มีคำอื่นใดที่จะมาใช้แทนคำว่าสุข
 . . . ถ้าจะกล่าวว่่าเป็นทุกข์ก็ยังไม่ถูกใจเลย ถ้าจะกล่าวว่่า พระนิพพาน
 ไม่ใช่วิสัยคนในเบื้องต้นจะฟังฟังหรือฟัง เข้าใจ หรือจะทำให้เกิดความสนใจ
 ในพระนิพพานได้และในที่สุดจะไม่มีการ เอาใจใส่ในเรื่องพระนิพพาน เลย³⁶

จากข้อความที่ทานพุทธศาสนิกชนกล่าวไว้นี้ เราจะเห็นได้ว่า ภาวะแห่ง
นิพพานกล่าวไม่ได้ว่าสุขหรือทุกข์ สดปรกหรือบริสุทธิ์ ฟุ้งซ่านหรือสงบ แต่ที่กล่าวว่า
สุข บริสุทธิ์ สงบ เป็นต้นนั้นเป็นคำแสดงภาวะทางจิตของผู้นิพพาน ภาวะใน
ความรู้สึกของผู้นิพพานนั้นเป็นภาวะที่เกิดมาจากการบรรลุนิพพาน มิใช่ว่่าเป็น
ภาวะที่เป็นตัวนิพพาน และความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจของปุถุชนและพระอรหันต์ก็ย่อม
แตกต่างกันด้วย เมื่อพูดถึงคำว่า สุข ปุถุชนก็จะเปรียบเทียบ เอากับความสุขตาม
แนวโลกียะที่ตนเคยประสบมาก่อน ฉะนั้นทานพุทธศาสนิกชนจึงกล่าวไว้ในเรื่องเดียวกัน
นี้อีกว่่า

- . . . ตัวนิพพานเอง เป็นสิ่งที่ยากที่จะชี้ตัวยิ่งนัก เพราะฉะนั้น จึงเป็นการจำ
 เป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรอไว้รู้จัดและเข้าใจพระนิพพานว่่าเป็นความสุข หรือ

36 พุทธศาสนิกชน, นิพพาน (กรุงเทพฯ: รุ่งแสงการพิมพ์, 2529) หน้า 86-87

ความทุกข์ หรือไม่ไช่สุข ไม่ไช่ทุกข์ หรือเป็นอื่นไปจากนั้นอีก ต่อเมื่อจิตใจ
ของคนใดคลุ้มนิพาน เขาจริง ๆ แลจะดีกว่า. . . 37

เป็นอันว่าคำอธิบายที่แสดงคุณภาพของนิพพานนั้น เป็นคำที่แสดงภาวะ
ทางจิตของผูบรรลุนิพพานมากกว่าที่จะเป็นคำแสดงภาวะของนิพพานโดยตรง อย่างไรก็ตาม
ก็ตามคำอธิบายที่แสดงคุณลักษณะหรือคุณภาพของนิพพานนี้ก็ เป็นคำที่ตรงกันข้ามกับ
ภาวะที่พรอง เช่นคำว่าความทุกข์ ความฟุ้งซ่าน ความหกลุ ความคับแค้น ความ
เหี่ยวแห้งใจ เป็นต้น ซึ่งคำเหล่านี้ทั้งหมดสามารถสรุปลงได้ในคำว่า "ทุกข์" และ
ความทุกข์นี้จะเกิดขึ้นไม่ไคตามบุคคลไม่ยคถือว่ามีตัวตน ดังข้ออ้างที่เราไคไคยืนยัน
หลายครั้งแล้วว่า ทรายโคที่ยังมีความยคถือว่ามีตัวตนทรายนั้นมนุษย์ก็จะมีทุกข์อยู่ร่าไป
แต่ภาวะทางจิตของผูบรรลุนิพพานในความหมายที่ 2 นี้เป็นภาวะที่สมบูรณ์และถึงาม
ที่สุด ภาวะเช่นนี้ตรงกันข้ามกับความทุกข์ ฉะนั้น เราสามารถยืนยันไคความภาวะเช่นนี้
จะเกิดขึ้นไม่ไคตามมนุษย์ยคถือว่ามีตัวตน ควบเหตุคุณลคังกล่าวแล้ว (ภาวะทางจิต
ของผูบรรลุนิพพานนี้ เราจะไคพิจารณาเพิ่มเติมข้างหน้าในเรื่องภาวะของผูบรรล
นิพพาน)

3. แบบอุปมา คือการอธิบายความหมายของนิพพานโดยไคคำอุปมา
เปรียบเทียบระหว่างความรู้สึกที่เลวร้ายมีภัยรอบคานกับความรู้สึกที่ปลอดภัย โดย
อาศัยข้อเปรียบเทียบในเรื่องที่แตกต่างกันซึ่ง เป็น เรื่องที่ปุละชนสามารถมอง เห็นความ
แตกต่างในลักษณะที่ตรงกันข้ามกันไค คำอธิบายเชิงอุปมานี้ มีพุทธประสงค์ใน
คานคุณค่าทางจริยธรรม, คือคองการจงใจใหญ่พิงสนใจ และลงมือปฏิบัติเพื่อเขา
ถึงนิพพาน คำเปรียบเทียบที่แสดงภาวะหรือลักษณะของผูบรรลุนิพพาน คังพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ไคผู้นำฝูง วายคคักระแสม่น้ำคองคาคา ข้ามไปไคถึงฝั่งโดย
ปลอดภัย แมฉันไค ภิกษุทั้งหลาย เหลลาภิกษุเป็นอรหันค มีอาสวะสิ้นแล้ว
อยจับพรหมจรรย์แล้ว มีกิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว. . . มีกิเลสเครื่องประกอบ
ไว้ในภพหมดสิ้นแล้ว. . . วายคคักระแสม่น้ำมารขวางกันไปไคถึงฝั่งแล้วโดย
สวัสดิค ก็ฉันนั้นเหมือนกัน. . . 38

บุคคลใดสามารถข้ามสมุทรนี้ ซึ่งมีทั้งคลื่น มีทั้งน้ำวน มีทั้งสัตว์ร้าย มีทั้ง
ผีเสื้อน้ำ นานาหาคดกตัว ซึ่งข้ามโดยยากยิ่ง บุคคลนั้นเราเรียกว่า เป็นผู้เรียนจบ
เวทอยู่จบพรหมจรรย์ ถึงที่สุดโลก ข้ามถึงฝั่งแล้ว³⁹

จากพระพุทธรูปทั้งสองนี้ เราจะเห็นได้ว่า การเปรียบเทียบภาวะของ
ผู้บรรลุนิพพาน พระพุทธองค์จะอาศัยภาวะทางจิตหรือความรู้สึกที่มีต่อเหตุการณ์ที่
ตรงกันข้ามเป็นสื่อในการอธิบายความหมายของนิพพาน ซึ่ง เหตุการณ์ที่นำมาเปรียบเทียบ
เทียบนั้น เป็นเรื่องที่ปุถุชนพอจะเห็นความแตกต่างได้จากประสบการณ์ของตัวเอง
แต่คำเปรียบเทียบดังกล่าวนั้นก็ เป็นเพียง เปรียบเทียบจากภาวะความรู้สึกในระดับ
โลกียะที่ต่างระดับกัน เท่าที่มนุษย์สามารถเข้าใจได้

นอกจากคำเปรียบเทียบที่ใช้อธิบายภาวะของผู้บรรลุนิพพานแล้วยังมี
คำเปรียบเทียบภาวะของนิพพานโดยตรง ซึ่งมีปรากฏอยู่บาง เช่น ในคิลัสสูตร
มีพระพุทธพจน์ว่า

คำว่าราวป่าทิพย์นี้แล เป็นชื่อแห่งอวิชา คำว่าที่ลุ่มใหญ่มีโคลนตมนี้แล
เป็นชื่อแห่งกามทั้งหลาย คำว่าหนองบึงนี้แล เป็นชื่อแห่งความโกรธ
และความคับแค้น คำว่าภูมิกาคอันราบเรียบนารันรมยนี้แล เป็นชื่อแห่ง
นิพพาน . . . 40

คำอธิบายเชิงเปรียบเทียบในลักษณะนี้ก็เช่นเดียวกับคำอธิบายเชิงเปรียบเทียบ
เทียบภาวะของผู้บรรลุนิพพาน เพราะเป็นการเปรียบเทียบที่ต้องการให้เห็นความ
ตรงกันข้ามกันระหว่างโลกียะและโลกุตระ อย่างน้อยที่สุดก็ให้ทราบว่าภาวะที่ตน
ตนเอง เป็นอยู่นี้ตรงกันข้ามกับภาวะของนิพพานโดยสิ้นเชิง

4. แบบบรรยายภาวะโดยตรง การอธิบายความหมายนิพพานโดยตรง
นี้เองที่นำไปสู่การวิเคราะห์ห้วงธรรมเชิงปรัชญา ก่อให้เกิดทรรศนะที่มีต่อนิพพานที่
แตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือทำให้มองผิดไปว่า นิพพานเป็นอัคตา อย่างไรก็ตาม

39 ส. สพ. 18/285

40 ส. ข. 17/197

การที่อธิบายความเป็นอนัตตาของนิพพานโดยไม่อาศัยคำอธิบายส่วนที่เป็นภาวะทางจิตของบุรพบุรุษคงเป็นไปไม่ได้ เพราะนิพพานเป็นภาวะทางจิตของผู้ที่สิ้นกิเลส คือความโลภ ความโกรธ และความหลง และผู้ที่สิ้นกิเลสคือสิ้นความยึดถือว่ามีตัวตน ความไม่ยึดถือว่ามีตัวตนจะเกิดขึ้นเมื่อเข้าใจธรรมชาติของอินทรีย์สัมผัสอย่างถูกต้อง โดยไม่สร้างจินตนาการตามที่ตนต้องการ แต่มองสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นมัน เป็นจนสามารถทำลายความหมาย, คำ, ความสำคัญหรือข้อสมมติที่ตนเคยให้แก่สิ่งเหล่านั้นทั้งหมด เมื่อมองสิ่งทั้งหลายทะลุเข้าไปถึงธรรมชาติความเป็นจริง เช่นนี้ก็จะไม่มีสิ่งใดที่ควรค่าแก่การยึดถือ แม้แต่นิพพานก็ไม่ควรยึดถือว่าเป็นของเรา และไม่ควรรักษาความสำคัญโดยความเป็นนิพพาน เพราะการให้ความสำคัญแก่สิ่งใดก็เป็นมูลแห่งความทุกข์ทั้งสิ้น⁴¹ มีพระพุทธพจน์ที่อธิบายภาวะของนิพพานโดยตรงว่า

ภิกษุทั้งหลาย มียูณะ อายคนะที่ไม่มีปฐวี ไม่มีอาโป ไม่มีเตโช ไม่มีวาโย ไม่มีอากาศสาณัญจายคนะ ไม่มีวิญญาณัญจายคนะ ไม่มีอาภิญญัญจายคนะ ไม่มีเนวสัญญานาสัญญายคนะ ไม่มีโลกนี้ ไม่มีปรโลก ไม่มีดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ทั้งสองอย่าง เราไม่กล่าวอายคนะนั้นว่า เป็นการมา การไป การหยุดอยู่ การจุติ การอุปติ อายคนะนั้นไม่มีที่ตั้ง ไม่เคลื่อนไป ทั้งไม่ต้องมีเครื่องยึดหน่วงนั่นแหละคือที่จบสิ้นแห่งทุกข์. . .⁴²

จากพระพุทธพจน์นี้ เราจะเห็นได้ว่า ภาวะของนิพพานนั้นไม่มีสิ่งปรากฏการณ์ใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะภาวะทางปัญญาของบุรพบุรุษนิพพานนั้น สามารถมองสิ่งทั้งหลายทะลุปรุโปร่งไปตามธรรมชาติที่เป็นจริง เมื่อมองทะลุปรุโปร่งก็จะเห็นแต่ความว่าง (สุญญตา) ของสิ่งที่มีปรากฏการณ์ ความยึดมั่นในสิ่งเหล่านั้นหรือแม้แต่ในมโนทัศน์แห่งสิ่งเหล่านั้นก็หมดสิ้นไป และเมื่อมีปัญญาเห็นทุกสิ่งที่มีปรากฏการณ์ โดยความเป็นของว่างแล้วทุกสิ่งทุกอย่างที่ถูกสร้างขึ้นหรือถูกสมมติขึ้นก็ไม่ได้อยู่ต่อไป แต่มีไคหมายความว่ามีสิ่งที่สูญหายไป เพียงแต่ว่าสิ่งที่ถูกสมมติขึ้นนั้นหมดความหมายไปสิ่งที่สูญไปคือ ความไม่รู้ความความเป็นจริง (อวิชชา) คือมีการเปลี่ยนแปลงที่มีต่อโลก แต่ไม่ใคร่เปลี่ยนแปลงหรือทำลายโลก ดังพระพุทธพจน์ว่า

⁴¹ ม. ม. 12/2-9

⁴² ช. อ. 25/158

ที่นั่น คิน น้ำ ไฟ และลมหาร่องรอยมีได้ ดวงดาวที่ส่องแสงหรือแสง
 อาทิตยคติไม่มี ทั้งพระจันทร์ก็ไม่ปรากฏ แต่ไม่มีความมีกรรมนี้ผู้เป็น
 พรหมณ์หยิ่ง เห็นควยปัญญา ย่อมข้ามพ้นทั้งรูปและอรุณสุขและทุกข์⁴³
 ธรรมชาติที่รุนแรง (วิญญาณ⁴⁴) ไม่มีใครชี้ได้ เป็นอนันต์ รุ่งเรืองทั่วทั้งหมด
 ชาติคิน น้ำ ไฟ ลม ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในธรรมชาตินั้น อุปาทายรูปที่สั้น
 ยาว ละเอียด หยาบ งามและไม่งาม ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในธรรมชาตินี้
 เพราะวิญญาณกับ นามรูปนั้นย่อมกับไม่เหลือในธรรมชาตินั้น⁴⁵
 ธรรมชาติที่รุนแรง (วิญญาณ⁴⁶) ไม่มีใครชี้ได้ เป็นอนันต์ รุ่งเรืองทั่วทั้งหมด
 ไม่ได้อยู่ในอำนาจ (อนนุญติ) ของความเป็นคิน . . . ความเป็นน้ำ . . .
 ความเป็นผู้ใหญ่ยิ่ง (อภิภู) และความเป็นสิ่งสัมบูรณ์ (สัพพ)⁴⁷

จากพระพุทธรพจนกัถกล่าวนี้ ถ้าเราพิจารณาโดยผิวเผินจะเข้าใจว่า
 นิพพานเป็นอัตตา เพราะภาวะดังกล่าวนี้สอดคล้องกับคุณสมบัติของอัตตาหรือโซล
 แต่เมื่อพิจารณาคูในข้อความว่า "มนุญผู้เป็นพรหมณ์หยิ่ง เห็นควยปัญญา ย่อมข้ามพ้น
 ทั้งรูป อรูป สุขและทุกข์"⁴⁸ แล้วจะเห็นได้ว่าภาวะของนิพพานไม่ได้เป็นอัตตา
 แต่อย่างใด เพราะเมื่อมีปัญญาหยิ่ง เห็นตามความเป็นจริงคือเห็น โดยความไม่มี
 ตัวตนแล้วก็จะสามารถข้ามพ้นสิ่งที่มีปรากฏการณ์ เมื่อข้ามพ้นสิ่งที่มีปรากฏการณ์เท่า
 กับการพ้นจากความแปร เปลี่ยนไปควย ภาวะของนิพพานจึงกล่าวได้ว่าเป็นอนันต์
 ไม่ขึ้นกับกาลเวลา (อกาลิโก)⁴⁹ คือไม่แปร เปลี่ยนกลับไปกลับมาอีก ดังเช่นสิ่ง
 ที่มีปรากฏการณ์ เมื่อนิพพานไม่เนื่องด้วยกาลเวลาในลักษณะเช่นนี้ก็เท่ากับว่า
 นิพพานไม่มีที่สิ้นสุด เป็นอนันต์ ซึ่งเท่ากับว่าเป็นอมตภาพควย เพราะเมื่อ
 นิพพานไม่เนื่องด้วยเวลา นิพพานก็ไม่มีเกิดไม่มีดับ เมื่อไม่มีเกิดไม่มีดับก็เท่ากับ

43 ช. อ. 25/50

44, 45 ที่. อ. 1/448, ม. อ. 2/556

46 ที่. ส. 9/350

47 ช. อ. 25/50

48 ม. ม. 12/554

49 อ. ค. 20/495

ว่าไม่ตาย เมื่อไม่มีเนื้อ กว้าง เวลาและไม่มีเกิดไม่มีดับจึงไม่มีการไปการมา
ก็ไม่มีแดนไปมาระหว่างความสุขความทุกข์ ความสมหวัง ความผิดหวัง

เท่าที่ได้วิเคราะห์ความหมายภาวะของนิพพานมาถึงจุดนี้ เราจะเห็น
ได้ว่า ภาวะของนิพพานไม่ว่าจะบรรยายโดยวิธีไหนก็ไม่ขัดแย้งกับภาวะที่ไม่มีความ
ยึดถือว่ามีตัวตนและยิ่งไปกว่านั้นภาวะที่ไม่มีความยึดถือว่ามีตัวตน เท่านั้นที่จะสามารถ
อธิบายภาวะของนิพพานได้ทุกความหมาย เพราะภาวะที่ไม่มีตัวตน (ที่เกิดจาก
การยึดถือ) ย่อมไม่มีอะไรที่ต้องแดนไปมา ไม่มีอะไรที่ต้องเปลี่ยนแปลงอย่างว่าแต่
ไม่มีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ เลย แม้แต่ตัวผู้คิด ผู้รู้ ผู้เห็นซึ่งสิ่ง เหล่านั้นยังไม่มีเลย
มีแต่ภาวะที่เป็นกลางในท่ามกลางสิ่งทั้งหลายที่เปลี่ยนแปลง ภาวะของนิพพานที่เป็น
กลางนี้จะสะท้อนออกมาให้เห็นได้จากภาวะทางปัญญา ภาวะทางจิต และภาวะทาง
พฤติกรรมของผู้บรรลุนิพพาน ซึ่งเราจะพิจารณาคต่อไป

ความมีอยู่แห่งภาวะของนิพพาน

ตามที่เราได้วิเคราะห์มาแล้วว่า ภาวะของนิพพานเป็นภาวะที่มหากุ-
รูป (ดิน น้ำ ไฟ ลม) และอุปายหายรูป (สั้น ยาว หยาบ ละเหยือก ฯลฯ) ทั้งอยู่ไม่ได้
ซึ่งภาวะเหล่านั้นอธิบายได้โดยอาศัยภาวะทางจิตที่เป็นกลางที่ยังรูธรรมสิ่ง กว้าง
ปัญญาอย่างทะลุปรุไปรุ่งจนละทิ้งการบัญญัติสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น แต่เมื่อวิเคราะห์
มาถึงจุดนี้ ก็อาจทำให้เกิดปัญหาเรื่องความมีอยู่แห่งนิพพาน, ปัญหาเรื่องความมีอยู่
ของนิพพานในพุทธปรัชญามักจะตอบด้วยการ เปรียบเทียบกับไฟว่า นิพพานไม่มีที่ตั้ง
เหมือนไฟก็ไม่มีที่ตั้ง ดังคำอธิบายของพระนาคเสนว่า

โอกาสเป็นที่ตั้งแห่งนิพพานไม่มี แต่นิพพานนั้นมีอยู่ . . . ธรรมกาไฟ
ย่อมมีอยู่ โอกาสที่ตั้งของไฟนั้น ย่อมไม่มี บุคคลสีไม่สองอันเขาแล้ว
ย่อมได้ไฟฉันใด นิพพานมีอยู่ โอกาสที่ตั้งของนิพพานย่อมไม่มี บุคคล
ผู้ปฏิบัติชอบแล้ว ย่อมกระทำในแจ้งซึ่งนิพพาน โดยโยนิโสมนสิการ
ฉันนั้น . . . 50

นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปที่ยืนขึ้น นิพพานเมื่ออยู่ และจะเกิดขึ้นได้
 ต่อเมื่อมีดวงตาคือปัญญาเกิดขึ้น และการที่บุคคลยังมีได้มีประสบการณ์ในการประจักษ์
 แจงควยตนเอง ก็ไม่ได้เป็นเหตุผลยืนยันความไม่มีอยู่แห่งนิพพาน อย่างว่าแต่ความ
 มีอยู่ของนิพพานเลย แม้แต่ความมีอยู่ของสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้ บางสิ่งมนุษย์ไม่อาจ
 จะรับรู้มันได้แต่ก็ไม่ได้หมายความว่ามันไม่มีอยู่ การรับรู้ไม่ได้ของเราไม่ได้เป็น
 เหตุผลที่จะนำไปปฏิเสธความมีอยู่ของสิ่งนั้น ๆ ถึงข้อความโต้ตอบของพระพุทธเจ้า
 กับมาถพคนหนึ่งว่า

"นี่ณะมาถพ เปรียบเหมือนคนตาบอดแต่กำเนิด เขาไม่เห็นรูปคำ รูปขาว
 ไม่เห็นหมูควา ดวงจันทร์, ดวงอาทิตย์ เขากล่าวว่า "รูปคำ รูปขาวไม่มี
 คนเห็นรูปคำรูปขาวก็ไม่มี. . . เราไม่รับรู้ เราไม่เห็นสิ่งนั้น ๆ เพราะ
 ฉะนั้นสิ่งนั้นจึงไม่มี" เมื่อเขากล่าวดังนี้ จะชื่อว่ากล่าวถูกต้องหรือไม่มาถพ"
 "ไม่ถูกต้อง" "ข้อนี้ก็เช่นกัน พรวณณโปกขรสาติ. . . เป็นคนมีคชอก
 ไม่มีจักหู การที่เขาจะรู้เห็นหรือบรรลุดูญาณตรัสณะวิเศษ ซึ่งสามารถพา
 คนให้เป็นอริยะ อันยิ่งกว่ากรรมของมนุษย์สามัญ จึงเป็นไปไม่ได้"⁵¹

จากข้อความนี้เราจะเห็นได้ว่า นิพพานจะปรากฏก็ต่อเมื่อเกิดปัญญา
 ที่กระจ่างหมดความสงสัย เป็นผลที่จะพึงรู้ได้เฉพาะตน ไม่มีใครชี้ให้ใคร เห็นได้

ภาวะของผูบรรลุนิพพาน

พุทธปรัชญาได้อธิบายความหมายของนิพพานทั้ง โดยการอธิบายภาวะของ
 นิพพานโดยตรงและโดยการอธิบายจากภาวะของผูบรรลุนิพพาน เพราะพุทธปรัชญา
 เน้นคำสอนที่สามารถปฏิบัติให้เห็นประจักษ์จริงและเป็นประโยชน์ต่อชีวิตในปัจจุบัน
 ฉะนั้นการวิเคราะห์ความหมายของนิพพานโดยการสะท้อนภาพจากบุคคลิกภาพของ
 ผูบรรลุนิพพานตามที่ปรากฏในพุทธปรัชญา ก็เป็นวิธีหนึ่งที่ทำให้มองเห็นโน้ตสันแห่ง
 ภาวะของนิพพานชัดเจนขึ้น ในที่นี้จะพิจารณาคำหวัข้อที่พระราชาวรมุณีได้สรุปเป็นแนว

การพิจารณาไว้ 3 ประการ⁵² คือ

1. ภาวะทางปัญญาของบุรุษบัณฑิต

เราได้วิเคราะห์ภาวะทางปัญญาของบุรุษบัณฑิตมาข้างแล้ว ในเรื่องสัมมาทริ (ความเห็นชอบ) ในอริยมรรคมีองค์ 8 อันเป็นวิถีทางที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์ ความหมายของสัมมาทริ นั้นคือ การมองสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น รู้เท่าทันถึงลักษณะสากล (สามัญญลักษณะ) คือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และความไม่เป็นตัวตนของสรรพสิ่ง

พื้นฐานทางปัญญาของพระอรหันต์ก็เช่นเดียวกันกับความหมายของสัมมาทริ พระอรหันต์จะรับรู้อารมณ์ด้วยจิตใจที่เป็นกลาง กล่าวคือ รับรู้อารมณ์ไปตามสภาวะของมัน

ในหลักอริยสัจ 4 นั้น อริยมรรค คือวิถีทางที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์ข้อแรก คือสัมมาทริ (ความเห็นถูกต้อง) ซึ่งเราได้วิเคราะห์มาข้างแล้วนั้นก็ เป็นความหมายหนึ่งที่จะบ่งให้เห็นพื้นฐานทางปัญญาที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์ ความหมายของความเห็นชอบคือ การมองสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น โดยไม่มีการบัญญัติสิ่งเหล่านั้นไปตามความชอบใจ ไม่ชอบใจ กล่าวคือการมองสิ่งทั้งหลายโดยปราศจากความยึดถือว่ามีตัวตนในสิ่งที่รับรู้ สัมผัสกับสิ่งภายนอกโดยปราศจากความยึดถือว่ามีตัวตน⁵³

ภาวะทางปัญญาของพระอรหันต์ก็สอดคล้องกับสัมมาทริในมรรควิธี พระอรหันต์จะมองสิ่งทั้งหลายด้วยจิตใจที่เป็นกลางไม่โอนเอียงไปมาระหว่างความชอบใจและความไม่ชอบใจ สุขและทุกข์ เพราะพระอรหันต์มีวิชา คือความรู้เท่าทันสังขาร ัญญลักษณะสากล (สามัญญลักษณะ) ของสังขาร คือความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็นอนัตตา เมื่อมีวิชาหรือปัญญาที่รู้เท่าทันสังขารแล้วก็ละทิ้งความสงสัยในเรื่องสังขาร ละทิ้งความเป็นเจ้าของสังขาร ดังพระพุทธพจน์ว่า

⁵² ญ. พระราชวรมุนี พุทธธรรม หน้า 241-260

⁵³ ญ. ส.นิ. 16/43

"ภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชาจากหายคัมไมไม่เหลือความเห็นชัคฺเขง
กันไปทาง ๆ การยึดถือคือถึงความเห็นพลาณสัปปสนอย่างใดอย่างหนึ่งที่ว่า
"สังขาร เป็นไฉน สังขาร เหล่านี้ชื่ออะไร สังขารกับเจ้าของสังขาร เป็น
คนละอย่างกัน ตัวชีวะกับร่างกาย เป็นสิ่งเดียวกัน ตัวชีวะกับร่างกาย
เป็นคนละอย่างกัน" ความเห็นเช่นนี้ทั้งหมด ย่อมหมดสิ้นไป. . . 54

ข้อความนี้บ่งให้เห็นภาวะทางปัญญาของพระอรหันต์จะไม่มี ความสงสัย
ในเรื่องสังขารและเจ้าของสังขาร หรือในเรื่องตัวชีวะ (โสด) และร่างกาย
เพราะพระอรหันต์รู้เท่าทันสังขารตามหลักไตรลักษณ์ และในปุราเภทสุตฺตนิเทศที่ 10
ก็ยืนยันเรื่องนี้ดังข้อความว่า

ภิกษุย่อมเชื่อธรรมที่รู้แนด้วยตนเอง ประจักษ์กับตนเองว่า. . .สังขาร
ทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงไม่มีตัวตน เพราะอวิชาเป็นปัจจัย
สังขารจึงมี. . .เพราะอวิชาคัมสังขารจึงคัม. . . 55

จากข้อความนี้จะเห็นได้ว่า ภาวะทางปัญญาของพระอรหันต์ก็เห็นว่า
ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา ซึ่งความหมายของคำว่า "ธรรม" นั้นเราก็ได้วิเคราะห์
มาแล้วว่าหมายถึงสังขารธรรมและบัญญัติคือ นิพพาน⁵⁶ จากการที่พระอรหันต์มีภาวะทาง
ปัญญาที่มองเห็นสรรพสิ่งอยู่ภายใต้หลักไตรลักษณ์ก็แสดงให้เห็นว่า ภาวะทางปัญญา
ของพระอรหันต์ก็มองเห็นว่านิพพาน เป็นอนัตตาด้วย เพราะลักษณะของนิพพานก็
อยู่ในขอบเขตของหลักไตรลักษณ์ข้อที่ 3 นั่นด้วย

2. ภาวะทางจิตของนุบรรณนิพพาน

ความจริงแล้ว นิพพานก็คือ ภาวะทางจิตที่เป็นอิสระหลุดพ้นจาก
กิเลสอาสวะทั้งปวง⁵⁷ ที่กล่าวว่านิพพานเป็นภาวะทางจิตก็เพราะว่าบุคคลสามารถ

54 ส.นิ. 16/142

55 ช.ม. 29/407

56 กุ. วินย. 8/326

57 กุ. วินย. 1/3, ที.ส. 9/138, ม.ม. 12/50

ประสบโลกด้วยวิธีการฝึกฝนอบรมปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 นิพพานมิได้ปรากฏขึ้น
 ลอย ๆ แต่การปรากฏของนิพพาน เป็นผลสืบเนื่องมาจากปัญญาที่รู้เท่าทันสังขาร
 เมื่อรู้เท่าทันสังขารก็ไม่ปรุงแต่งอะไรขึ้นมาอีกคือ จิตจึงหลุดพ้นจากการครอบงำ
 ของกิเลสเมื่อรับรู้อารมณ์ (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส การนึกคิด) ก็สักว่าแค่รับรู้
 วางใจเป็นกลาง, รับรู้อย่างมีสติสัมปชัญญะ⁵⁸ไม่หวั่นไหวไปตามอิฏฐารมณ์ (อารมณ์
 ที่ชอบ) และอนิฏฐารมณ์ (อารมณ์ที่ไม่ชอบ) คุรุณาแห่งที่ย่อมไม่หวั่นไหวด้วย
 แรงลม⁵⁹รับรู้เฉพาะแต่สิ่งที่เป็นปัจจุบันไม่เสวราโศกราหิงถึงอดีตและไม่เพ้อฝัน
 ถึงอนาคต⁶⁰ กล่าวคือผู้บรรลุนิพพานมีความรู้สึก (emotion) ที่ปลอดโปร่งไม่พะวง
 หน้าพะวงหลัง มีภาวะทางจิตที่กำหนดครุอยู่เฉพาะในปัจจุบัน แต่ภาวะทางปัญญาก็
 ยังเกี่ยวข้องกับอดีตอนาคตและปัจจุบัน⁶¹

ความที่จิตเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสที่เป็นเหตุแห่งความทุกข์
 จึงมีค่ากล่าวว่าเป็นบรมสุข⁶² และผู้บรรลุนิพพานก็เป็นสุข แต่ไม่คิดใน
 ความสุขทั้งไม่คิดใจเพติดเพลินในนิพพานด้วย⁶³ อยากรู้ก็ตามแนวว่าพระอรหันต์จะ
 ยังคงมีทุกข์เวทนาทางกาย แต่ความทุกข์ทางกายนั้นไม่กระทบถึงภาวะทางจิต
 ดังพระพุทธทรงแจ้งว่า

. . .ถึงแม้ร่างกายของเราจะเจ็บป่วยออกแอด แต่จิตของเราจักไม่
 ออกแอดไปด้วย. . .⁶⁴

. . .อริยสาวกผู้อยู่ใกล้ชิด ถูกทุกข์เวทนากระทบแล้ว ย่อมไม่เสวราโศก
 ไม่รำไร ไม่รำพัน ไม่ท้ออก คร่ำครวญ โมงมงาย เราย่อมเสวยเวทนา
 ทางกายอย่างเดียว ไม่ไ้เสวยเวทนาทางใจ. . .⁶⁵

58 กุ ม.อ. 14/863

59 กุ อัง.นกก. 22/326

60 กุ ส.ส. 15/22, ม.อ. 14/527

61 กุ ที.ปา. 11/396, 398.

62 กุ ม.ม. 13/287, ช.ช. 25/25

63 กุ ม.ม. 12/2-9

64 ส.ช. 17/2

65 ส.สพ. 18/371

ภาวะทางจิตที่เป็นอิสระจากกิเลสอาสวะ และเป็นสุขดังกล่าวมานี้
 เราก็สามารถอธิบายได้ด้วยความหมายความเป็นอนัตตาของนิพพาน เพราะ เราได้
 วิเคราะห์มาแล้วว่ากิเลสอาสวะ คือ ตัวการที่ทำให้บุคคลยึดถือว่ามีตัวตน และทุก
 ครั้งที่จิตรับรู้อารมณ์ด้วยกิเลสนั้นย่อมมีตัวการยึดถือว่ามีตัวตนหนุนหลังอยู่ แต่ในที่
 นี้ภาวะทางจิตของพระอรหันต์เป็นอิสระจากกิเลสอาสวะ เหล่านี้จึงไม่มีตัวการอะไร
 ที่จะปรองดองให้ยึดถือว่ามีตัวตน เราจึงยืนยันได้ว่า ภาวะทางจิตเช่นนี้จะเกิดขึ้นได้
 ก็ต่อเมื่อปราศจากการยึดถือว่ามีตัวตน และในเวลานองเดียวกันภาวะทางจิตจะเป็น
 สุขไม่ได้อาพระอรหันต์ยังยึดถือว่ามีตัวตน เพราะความเศร้าโศกคร่ำครวญ ความ
 เสียใจ และความเหี่ยวแห้งใจจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีการยึดถือว่ามีตัวตนเท่านั้น
 ดังพระพุทธพจน์ในอรรถที่ปสูตรว่า

. . . ปุณฺณณฺมมี โคสฺสํ ใน โลกนี้ . . . ย่อมสามเ็นรูป โดยความเป็นคน ๑
 ย่อมเห็นคนมีรูป ๑ ย่อมเห็นรูปในคน ๑ ย่อมเห็นคนในรูป ๑ รูปนั้นของ
 เขาย่อมแปรไป ย่อมเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น โสกะ ปรีทเวหุทุกข โทมมัส
 และอุปายาส ย่อมเกิดขึ้นแก่เขา . . . 66

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าวนี้ เราสามารถยืนยันได้ว่า การที่ภาวะ
 ทางจิตของบุรุษนิพพานเป็นอิสระจากกิเลสที่เป็นตัวเหตุให้เกิดการยึดถือ และ
 ภาวะทางจิตที่เป็นสุขนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อภาวะทางจิตนั้นปราศจากการยึดถือว่า
 มีตัวตน ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้เราก็พอจะยืนยันได้ว่า นิพพานต้องเป็นอนัตตา

3. ภาวะทางความประพฤติกของบุรุษนิพพาน

ในที่นี้เราจะพิจารณาวิธีดำเนินชีวิตของบุรุษนิพพานโดย เฉพาะ
 อย่างยิ่งการดำเนินชีวิตโดยไม่มีความยึดถือว่ามีตัวตนนั้นจะเป็นไปในลักษณะใด
 เพราะการที่เราเห็นว่าพระอรหันต์ปราศจากการยึดถือว่ามีตัวตน เราอาจจะเข้าใจ
 ผิดเลยไปในทำนองที่ว่า พระอรหันต์หมดความยึดถือว่ามีตัวตน พระอรหันต์ก็คงจะ
 หมดแรงจูงใจในการกระทำใด ๆ คงจะเป็นคนเฉยเมย แม้จะไม่ทำความชั่ว

ก็อาจจะไม่ทำคามคืออะไรและการที่พุทธปรัชญาถือว่าพระอรหันต์เป็นผู้สิ้นกรรม⁶⁷ หรือดับกรรม⁶⁸ ก็ยิ่งชวนให้เข้าใจผิดเช่นนั้นเพิ่มขึ้น

ที่จริงแล้ววิถีดำเนินชีวิตของพระอรหันต์ที่ว่าเป็นผู้ดับกรรมนั้นหมายถึง ท่านไม่กระทำการใด ๆ ด้วยการปรุงแต่งของคัมภีระอุปาทาน ซึ่งจะส่งผลให้เกิด เวทนาคือ ความรู้สึกสุข ทุกข์หรือเฉย ๆ กล่าวโดยสรุปก็คือท่านไม่กระทำการใด ๆ ที่จะมีส่วนกระทบต่อความรู้สึกทางใจ ไม่ไต่หมายความว่าท่านไม่ทำอะไร เสียเลย ในอภิธรรมจึงเรียกการกระทำของท่านว่า เป็นเพียงกิริยา⁶⁹

ขอที่ว่าเมื่อพระอรหันต์ไม่มีความยึดถือว่ามีตัวตนแล้วก็คงจะไม่มีแรงจูงใจ ในการกระทำใด ๆ ถ้าเราพิจารณาดูให้ดีแล้วจะเห็นว่าความแรงจูงใจมิได้เกิดขึ้น จากอำนาจความอยาก (ที่เป็นเหตุให้เกิดความยึดถือว่ามีตัวตน) อย่างเคี้ยวมีหนำซ้ำ ความอยากนั้นบางครั้งอาจยังเป็นแรงจูงใจในการไม่กระทำอีกด้วย เช่นความอยากที่ มาในรูปความเกียจคร้าน ความเฉยเมย ความไม่ชอบ เป็นต้น แต่แรงจูงใจยัง เกิดขึ้นได้จากการคำนึงถึง เหตุผลจากประสบการณ์ในชีวิตจริงของเรา เราจะเห็น ได้ว่าบางครั้งเราก็มีใจที่ชอบแล้วกลับหันหน้ามากระทำในสิ่งที่ไม่ชอบ เพราะ คำนึงถึง เหตุผล คำนึงถึงความควรไม่ควร ในวิถีชีวิตของพระอรหันต์นั้น เราจะเห็น ตัวอย่างได้เด่นชัดจากคุณสมบัติของพระพุทธองค์ คือ พระกรุณาคุณ⁷⁰ ซึ่งความ กรุณานี้เป็นผลมาจากการคำนึงถึง เหตุผลและความมีจิตใจเป็นอิสระ, ส่วนคัมภีร์นั้น แม้จะเป็นแรงจูงใจอย่างหนึ่งแต่พุทธปรัชญาถือว่า เป็นแรงจูงใจที่ไม่บริสุทธิ์ พระราชาธรรมนี้ได้อธิบายความแตกต่างของแรงจูงใจได้ชัดเจนดังนี้ว่า

- . . . กรุณา เป็นผลสืบเนื่องจากปัญญาและความมีจิตใจเป็นอิสระ
- . . . ผู้บรรลุคุณิพพานคืออริยชา คัมภีระ อุปาทาน แล้วจึงมีปัญญาและกรุณา

67, กุ. ที.ปา. 11/256

68 กุ. ส.สพ. 18/227-229

69 กุ. อภิ.ธมม. 34-665

70 กุ. วิสุทธ.ฎีกา. 1/1

เป็นแรงจูงใจการกระทำที่สืบต่อไป. . . ถ้าจะตั้งใจค้นหาเป็นแรงจูงใจ
ในการกระทำทุกอย่างแล้ว การทำความดีต่อกันหรือการช่วยเหลือกันจะ
เป็นการช่วยเหลือที่แท้จริงหรือ เป็นการช่วยเหลือที่วิเศษหรือไม่ได้เลย 71

จากข้อความนี้ทำให้เราพอจะมองเห็นพฤติกรรมที่แสดงออกมาโดย
ความมีจิตใจ เป็นอิสระของพระอรหันต์ จิตใจที่เป็นอิสระนั้นจะ เกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมี
ปัญญาเท่าทันสภาวะซึ่งทำให้หัตถ์คาไม่มีที่ตั้งอาศัยอยู่⁷² ตัวอย่างของกรณีนั้นเรา
สามารถเห็นได้จาก การส่งภิกษุไปประกาศพระศาสนาครั้งนี้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากขวงทั้งปวง. . . แม่พวกเธอพ้นแล้ว
จากขวงทั้งปวง. . . พวกเธอจงเที่ยวจาริก เพื่อประโยชน์และความสุข
แก่ชนส่วนใหญ่ เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์แก่อุภโตและความ
สุขแก่ทวยเทพและมนุษย์. . . 73

จากพระพุทธรูปนี้เราจะเห็นได้ว่าพระอรหันต์เป็นผู้มีกิจส่วนตัว เสร็จ
สรรพแล้ว ก็ไม่ต้องห่วงใยเรื่องตัวเอง เพราะพ้นแล้วจากขวงทั้งปวงซึ่งในที่นี้
หมายถึงพระอรหันต์ปราศจากความยึดถือด้วยอำนาจความพอใจในอารมณ์ (คือ
รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) อันน่าชอบใจที่ตนประสบ⁷⁴ เมื่อไม่ติดขวง เหล่านี้ก็ทำ
ให้การดำเนินชีวิตเป็นไปโดยอิสระ และสามารถทำประโยชน์แก่อื่นได้อย่างเต็มที่
เท่าที่วิเคราะห์ในเรื่องภาวะทางความประพฤติของพระอรหันต์มา
เราก็จะเห็นได้ว่าพฤติกรรมหรือวิถีดำเนินชีวิตของพระอรหันต์นั้นดำเนินไปได้โดย
ปราศจากการยึดถือในสิ่งที่ตนเองประสบกระทำโดยจิตใจเป็นอิสระ โดยมีปัญญา
ที่คำนึงถึง เหตุผลเป็นแรงจูงใจ วิถีชีวิตเช่นนี้จะดำเนินไปได้อย่างสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อ
ปราศจากการยึดถือว่ามีตัวตนทั้งไม่มียึดถือสิ่งที่ตัวตนประสบด้วย เพราะถ้ายังยึดถือ

71 พระราชนิพนธ์, พุทธธรรม, หน้า 252-253

72 ฎ เรื่องเดียวกัน หน้า 252

73 วนย. 4/32

74 ฎ เรื่องเดียวกัน ข้อ 32 หน้า 38

